

ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ ВЧЕНЬ:

Основні віхи розвитку

Історія політичних вчень –

- Це важлива складова політичної науки.
- Метою викладання навчальної дисципліни «Історія політичних вчень» є вивчення основних напрямів розвитку світової політичної думки на різних історичних етапах її розвитку і здійснення аналізу політичних теорій мислителів різних країн.

1. Суспільно-політичні уявлення давнього світу і Середньовіччя.

- Перші уявлення про політику почали формуватись у II-I тисячолітті до н.е. Початковий етап історії політичної думки пов'язаний із Стародавнім Сходом, де виникли перші держави – Китай, Індія, Єгипет, Месопотамія та ін.
- Уявлення про політику, державу в той час мали виключно релігійно-міфологічний характер.

Суспільно-політичні уявлення стародавнього Китаю

- Мислителі стародавнього Китаю стверджували, що розвиток світу визначається взаємодією **двох протилежних космічних принципів інь** та **ян**, які символізують темну та світлу сторони гори.
- Інь є джерелом темряви, холоду, вологи та **смерті**; а ян – світла, тепла, вогню, **народження**. Гармонічне поєднання цих принципів визначає порядок в космосі, природі, державі, родині, рівновагу фізичних та психічних сил людини.

Даосизм та конфуціанство

- *Лао-цзи* більш ніж за п'ятсот років до н.е. розробив вчення про “**дао**” як організаційний принцип усього суцього, джерело і регулятивну константу соціальності і моральних якостей людини.
- *Конфуцій* запропонував і обґрунтував вчення про “**жень**”, як джерело моральності людини, що організує й інтегрує сили природи і людського життя, закон, що визначає принципи взаємодії людини з іншими людьми.

Зміна династій відповідно до закону природи

- Китайський філософ *Цзоу Ян* ще у третьому столітті до нашої ери розробив теорію, відповідно до якої кожною династією в історії Китаю управляла певна **стихія** (води – шуй, вогню – хо, дерева – му, металу – дзинь, землі – ту).
- Подібно до того як першоелементи, знищуючись, приходять на зміну один одному, так і династії, що підкоряються загальному закону природи, з завершенням дії певної стихії занепадають та звільняють місце династії, яка знаходиться у злагоді з наступною стихією.

Політична думка стародавнього Китаю

- Засновником **етико-політичної доктрини** був **Конфуцій** (Кун Фу-цзи, 551-479 рр. до н.е.). Його вчення – конфуціанство викладено у головному творі – «Лунь юй» («Бесіди і роздуми»).
- Метою Конфуція було вироблення найкращого і справедливого порядку організації держави. Такий порядок включав у себе п'ять видів відносин:
 - володаря і підлеглих;
 - чоловіка і дружини;
 - батька і сина;
 - старшого брата і молодшого,
 - друзів.
- Перші чотири типи відносин мали базуватись на наказах і підкоренні, а відносини дружби – на доброчесності.

Погляди Конфуція на державу

- Держава розглядалась як **велика родина** Правитель мав турбуватись про благо підданих, яких треба спочатку нагодувати, а потім навчити, виховати і втілити високу мораль. (Аналогічні погляди існували також у ведійській літературі, буддизмі. Вони містять вимоги милосердя і справедливості, на які мають спиратися правителі, щоб уникнути бунтів й утримати владу).
- Головним **інструментом управління державою він вважав систему моральних норм, принципів, звичаїв, а не законів.**
- Для **аристократії** найважливішими ознаками мали бути не соціальне походження, а **знання, вихованість.**
- Конфуцій прагнув створити державу, в якій існували мир, злагода між різними верствами населення, панували ненасильницькі методи управління. Він виступав проти війн.

Легізм

- Легізм сформулював **Шан Ян** (400-338 до н.е.). Він доводив, що держава має базуватись на примусі та законах. На противагу конфуціанству легізм спирався на **примусово-насильніцькі принципи управління державою** і, у першу чергу, – покарання, серед яких головне місце займала **смертна кара**.
- Легізм відкидав поезію, музику, історію, небажання воювати. **Шан Ян розум і красномовство вважав причинами безладу**. Народ має бути неосвіченим, щоб ним було простіше управляти. Таким чином він розробив теорію **східної деспотії**.

Політичні ідеї в античній Європі.

- **Піфагор** вважав, що управлінці складають групу людей, яка відрізняється від інших не тільки аристократичним походженням, але й **моральними та інтелектуальними** якостями. Той, хто хоче працювати з людьми, повинен постійно тренувати свою волю, інтелект, бути доблесним і благородним.
- **Геракліт** протиставив сваволі “влади юрби” ідею **організованого суспільства, у якому панують закони**. За вченням Геракліта світ періодично зникає у світовій пожежі, а потім знову відроджується з попелу. Він стверджував, що вогонь розумний і лежить в основі управління усім.

Погляди Сократа

- **Сократ** взаємозв'язок моральності і розуму підняв до рівня *провідного принципу соціальної організації*.
- **Етичні погляди:**
 1. **Благом для людини є чеснота.** Сократ вважав, що справедливість, відвага та інші чесноти однаково розуміються всіма незалежно від віку, статі, освіти тощо.
 2. **Чеснота тісно пов'язана зі щастям і вигодою.** Вигоду Сократ розглядав не в індивідуальному значенні, а як добро яке приносить щастя суспільству в цілому.
 3. **Чеснота є вираженням рівня знання.** Всяке зло є **результатом неусвідомлених дій**, незнання суті справи. Неосвічений управлінець більше спричиняє зла, ніж користі. Його дії непередбачувані, думки хаотичні, алогічні.
- **Управління людьми є мистецтвом царів.** До нього можна допускати лише тих, хто оволодів основами усіх знань, добре вихований, має схильність до управління та вирізняється чеснотами. Загальною рисою управлінців має бути *доброчесність, вміння критично оцінити самого себе, прагнення до здійснення всезагального блага.*

Концепція “ ідеальної держави ” Платона.

- **Ідеальна** - держава, де панує **аристократія** (мудрі, добрі, шляхетні керівники).
- Менш ідеальною формою правління є **тімократія**, де керівництво державою здійснюють герої (люди честі, відваги і сили для яких багатство є предметом зневаги).
- **Нижчою формою управління** державою є **олігархія** (влада багатих людей). Вона не є тривкою, тому що багаті порушують закони.
- Ще гіршою формою державного управління, вважав Платон, є **демократія**. Під час демократичного соціального устрою панує безмежна свобода і відсутня пошана до старших за віком і посадою. На його думку людина демократичної держави нахабна, розгнuzдана, розпутна і безсоромна, але нахабність там називається освіченістю, розгнuzданість – свободою, розпутність – пишністю, безсоромність – мужністю. **Демократична держава легко вироджується в тиранічну.**
- **Найгіршою формою управління є тиранія.** Тиран спирається, як правило, на рабів і “найгірших людей”. У перші дні свого правління він багато обіцяє, звільняє від боргів, близьким до себе роздає землі і вдає з себе милостивого і лагідного до всіх. Тиран постійно потребує поклоніння, він підозрілий і мстивий. Всюди він вбачає змову, ворогів. Тому **тиран, якщо він хоче втримати владу, повинен знищувати всіх, аж поки в нього не залишиться ані ворогів, ані друзів.**

Управління в державі за Платоном

- Суспільство в державі повинно бути поділене на **три стани: філософів, воїнів, ремісників і землеробів.**
- **Найкраще управляти державою можуть філософи** тому, що вони володіють усіма **знаннями**, що необхідні для управлінського процесу. Приватну власність філософів і воїнів, на його думку слід ліквідувати, бо філософів вона буде відволікати від філософування і управління, а воїнів – від служби.
- Важливою рисою платонівської ідеальної держави є **виховання громадян.** Програма виховання повинна бути однаковою для всіх закладів. Юнаки і дівчата повинні отримувати однакове виховання і освіту з тим, щоб мати рівні стартові можливості для управління суспільством.
- Платон розглядає управління як справу людей освічених, які володіють майстерністю наукового пізнання і на основі знань вміють передбачати майбутнє. **Люди неосвічені (демос) є нездатними до управлінської діяльності.**

Арістотель

- Головну задачу держави він вбачав у вихованні громадян у дусі **моральних цінностей**, у протистоянні руйнівній соціальній анархії, дезорганізації, збереженні цілісності суспільства. **Держава існує заради досягнення загального добра.**
- **Форми управління державою:**
- **Правильні**
- **монархія** (управляє одна людина, яка, виходячи із загального блага, дбає про добро всіх підлеглих);
- **аристократія** (управління здійснюється окремими людьми в інтересах усіх);
- **політія** (управлінцями є представники більшості населення міста-поліса).
- **Неправильні** (відхилені від правильних):
- **тиранія** (відхилена від монархічного управління коли влада використовується в особистих інтересах правителя);
- **олігархія** (відхилена від аристократичного управління коли дотримуються тільки інтереси заможних прошарків)
- **демократія** (відхилена від політії коли дотримуються інтереси простолюдинів).

Принципи управління за Арістотелем

- Кожна форма управління спирається на окремий принцип. Аристократія – на принцип добродетності, олігархія – багатства, демократія – свободи.
- На думку Арістотеля, тільки принцип, яким керується аристократія, є благом для суспільства. *Олігархічне управління перетворює суспільство на ринок, де ніхто ні за що не думає, окрім гонити за грошима.* Принцип свободи за умов демократії розглядається як потенційне безладдя.
- В основу системи управління Арістотель поклав **принцип “середини”**, який в стосунках з людьми дозволяє керівнику завжди виглядати витриманим, вимогливим і поблажливим до оточуючих. Такою “серединою”, **поєднанням олігархії і демократії** в управлінні на рівні держави є **політія**, яка найбільше сприяє **спокою в суспільстві**.

Ідейні основи управління суспільством в Середньовіччі.

- Розвиток державного управління відбувався в межах **теології**. До XII століття в країнах Європи мало місце *суперництво між світською і церковною владою*.
- Якщо в **Київській Русі** з самого початку впровадження християнства **князь зайняв домінуюче становище** стосовно Церкви, то в Центральній і Західній Європі світські монархи підпорядковувалися духовенству.

Ідейні основи управління

- *Оріген* з єгипетської Олександрії вважав, що відповідальність за біль і зло у світі лежить на створених Богом істотах, які **ЗЛОВЖИЛИ СВОЄЮ СВОБОДОЮ**. У своїх тлумаченнях Святого Писання він критикував надмірну схильність духовенства до мирських справ, поступове **перетворення єпископства в інститут влади і контролю**.
- *Августин Блаженний* створив оригінальне вчення про “**Град Божий**”, до якого людина може піднятися тільки через віру. Історію людства він уявляв як постійну боротьбу між градом земним (світською державою) і градом Божим (державою Бога, що побудована християнською божественною спільнотою на землі), як протистояння віри і невіри, смирення і гордині, любові і владолюбства, святості і гріха.

Хома Аквінський

- Людина наділена розумом і має свободу волі. Можливість утвердження справедливості і добра у земному житті відповідно до **божественного закону**. **Державна влада є результатом опосередкованих божих діянь**. Завдання правителів полягає в тому, щоб у суспільстві панував лад і порядок.
- **Найкращою формою** управління державою він вважав **монархію**. Щоб монарх не перетворився на тирана, слід поставити йому вимоги не порушувати християнських норм та дотримуватись чинного законодавства. Якщо він порушить приписи церкви, то піддані мають право **відмовити йому в покорі**. **Тиранія є карою божою за гріхи підданих**.
- **Дисципліна** в суспільстві повинна триматись на **страхові перед Богом**. Управлінцем за Аквінським є та людина, яка в своїх вчинках керується релігійними нормами, що офіційно прийняті **католицькою церквою**.

Протестантизм

- *М. Лютер* заперечував керівну роль католицького духовенства у духовному житті мирян. Лютеранство, як напрям протестантизму, **позбавило церкву політичної ролі в суспільстві**, значно спростило догматику, богослужіння і процедури управління внутрішнім церковним життям.
- *Марсилій Падуанський* стверджував, що система управління не може будуватись лише на релігійних нормах і принципах, а має дві засади — **релігійну і світську**. Там, де мова йде щодо формування *загальних норм управління*, внутрішнього світу людини – це сфера релігії і церкви. Але там, де проявляється вміння людини організувати маси для *вирішення господарчих, військових, політичних* та інших проблем останнє слово повинно належати світським установам.

Вирішення проблем держави, політики в епоху Відродження.

- **Епоху Відродження** відрізняли прогрес науки, культури, прагнення до утвердження загальнолюдських цінностей. **Зросла роль розумової** праці, що збільшило число осіб вільних професій. Виникнення **світської інтелігенції**, яка не підтримувала церковно-схоластичні ідеї та **критично ставилася до авторитарних методів управління** суспільним життям.
- Еволюція суспільства свідчить про **зростання потенціалу насильства в соціальних відносинах**. Багато дослідників розглядають індустріальну цивілізацію як винятково агресивне суспільство, де інструментом агресії стає інтелект на основі раціоналістичного підходу до світу. В епоху Відродження започатковано процес, коли **силою зброї формувалися національні держави**.

Соціально-політична концепція Н. Макіавеллі

- За Макіавеллі, **політика** – це **політика сили**. Основа політики держави - добрі закони і сильне військо. Засуджував найманство, виступав за створення постійної армії, що будується на основі загального військового обов'язку. **Війна - заняття не приватних осіб, а держави.**
- **Війни, породжені честолюбністю правителів, які намагаються поширити свою владу. Ці війни згубні, але не доходять до повного вигнання всіх мешканців.**
- **Війни, пов'язані з переселенням цілого народу з країни, звідки його виганяють голод і розруха. Мета цих війн не підкорити країну, а оволодіти нею. Такі війни надзвичайно жорстокі.**

Проблема управління суспільством

- **Макіавеллі** стверджував, що не може людина бути моральною, коли аморальною є епоха. Моральність в таких умовах приводить індивіда до невдач і глибоких розчарувань. Люди, писав він, жадібні, жорстокі і швидше переживуть смерть, батька, ніж втрату спадщини по ньому. Для ушляхетнення людини їй необхідно влаштувати випробування. Голод вчить людей працьовитості, а закони – добрим вчинкам.
- Він розглядає дві частини діяльності людини – її фортуна (долю) та здатність до самоорганізації, активності, енергійності, підприємництву. Коли людина цілком покладається на фортуна, вона ніколи не досягне значних успіхів. Фортуна – це потенційний успіх, який слід реалізувати активною діяльністю.

Значення макіавеллізму

- **Сутність макіавеллізму** полягає в жорстокій боротьбі між державами за існування, збереження та розширення територій (сфер впливу).
- Макіавеллі **відділив політику від моралі**, зняв етичні обмеження з насильства. Його етика характеризується як “етика мети”.
- Принципи макіавеллізму лежать в основі сучасної **європейської політичної філософії**.

Погляди Г. Гроція

- Голландець *Г.Гроцій* висунув вимогу дотримання правової справедливості.
- Якщо не змінити стан речей, то, за Гроцієм, людство можна уподібнити розрізненим стадам тварин, яких очолюють вожаки – імператори чи королі. У своєму вченні Г. Гроцій обґрунтував необхідність формування нової світової спільноти, заснованої на раціонально-правових принципах рівності, співробітництва і взаємності, на ідеї єдиного *міжнародного правопорядку*.
- **Той, хто управляє, має виходити з економічної вигоди людей.** Лише таке управління може принести успіх, тому що кожна людина розумом і серцем сприймає в першу чергу те, що сприяє її матеріальному добробуту.

. Гроцій – один з засновників міжнародного права

- Жорстокості Тридцятирічної війни 1618-1648 рр. спонукали Гуго Гроція розробити перші проекти міжнародного права (“Про право війни та миру”).
- Природне право знімало протиставлення “своїх” і “чужих” та наказувало **дивитися на воюючих з обох боків як на людей, що виконують свій громадянський обов'язок.**

управління суспільством в філософії Нового часу

- Загальними рисами епохи Нового часу були:
- падіння авторитету церкви та зростання авторитету науки;
- набування великого значення практичною наукою, передусім у зв'язку з війною;
- переважання в культурі світських елементів над церковними;
- активний розвиток міської (бюргерської, буржуазної) культури з притаманними їй новими формами діяльності, цінностями, соціальними орієнтирами.
- Спільною рисою творчості філософів Нового часу та характерною ознакою епохи було відчуття влади над природою, що надана наукою і технікою, віра у необмежені можливості людського пізнання, переконання у тому, що право на існування мають лише ті науки, що слугують покращенню людської природи та людському щастю.

Т. Гоббс (1588-1679 рр.)

- Основні положення “**договірної теорії**”.
- Природа створила людей рівними у фізичному і розумовому плані. З цієї рівності здібностей випливає рівність надій на досягнення мети. На шляху до досягнення мети люди, серед яких панує принцип “людина людині – вовк”, намагаються знищити або підкорити один одного. Одні намагаються що-небудь захопити, а інші дають їм відсіч. Цей природний стан є війною “**всіх проти всіх**”.
- Намагаючись позбавитись стану війни, люди шукають миру. Щоб забезпечити мир, необхідно **укласти суспільний договір про створення держави**. Держава кладе кінець природному стану людей і забезпечує перехід до нового суспільно-політичного стану. Права держави, яка порівнюється з біблійним чудовиськом Левіафаном, безмежні. Вона наділена абсолютною владою. Тільки верховна влада може оголошувати війну й укладати мир. Громадяни, зобов'язані підпорядковуватись законам держави і захищати її на війні.

Ідеї Дж. Локка

- **Дж. Локком** вперше була висунута ідея поділу влади на окремі гілки – законодавчу, виконавчу і судову.
- Стан війни є станом ворожнечі та руйнації. Той, хто словом або дією виявив намір позбавити життя іншу людину, втягує себе у стан війни з ним.
Справедливим є коли я маю право знищувати те, що загрожує мені знищенням.
- За головним законом природи потрібно прагнути оберігати людину наскільки це можливо. Коли неможливо зберегти всіх, то потрібно в першу чергу думати щодо безпеки невинних.
- Сила без права, що спрямована проти особистості людини, створює стан війни...
- Що торкається мистецтва управління, то найкращі вчителі тут досвід і історія, переважно історія вітчизняна.

I. Кант (1724-1804 рр.)

- Всесвітня історія - процес розвитку людської свободи, якому властиві антагонізми, що закладені у людській природі. Природний стан людей є станом *війни*.
- **Держава** – об'єднання людей, підпорядкованих правовим законам. Вона виникає на підставі суспільної угоди. Мета держави панування **вищого морального принципу**, але не шляхом революційного насильства, а шляхом розумної діяльності, розповсюдження просвіти та культури.
- **Політика** - це “практичне правознавство”, мистецтво управління людьми. Політика знаходиться в суперечності з мораллю. **Але істинна політика не повинна цуратись моралі.**
- Найкращою формою правління є **абсолютна монархія**. Вона проста для розуміння і реалізації управлінських функцій, тоді як демократія є дуже складною і **непередбачуваною в наслідках дій.**

Вічний мир:

- “Війна, - це не той спосіб, яким кожен повинен домагатися свого права”. Кант засуджував жорстокість європейських колонізаторів, які поневолювали та знищували корінних мешканців Америки, Африки, Азії.
- “Винищувальна війна, у якій можуть бути знищені обидві сторони привела б до вічного миру лише на велетенському кладовищі людства. Подібна війна, а отже, й застосування засобів які до неї ведуть, повинні бути безумовно, заборонені”.
- Передумовою вічного миру є веління категоричного імперативу, вимоги моральної свідомості, а соціально-політичною передумовою – республіканський державний устрій. Шлях до вічного миру – в укладанні державами спочатку попередньої, а потім остаточної угоди, у створенні федерації держав, союзу народів. При цьому зберігається державний суверенітет кожного з членів федерації”.

За І. Кантом

- В суспільстві є активні і пасивні члени.
- Пасивні - ті, хто зайнятий фізичною роботою. Вони мало придатні до управління, тому що їхня праця пов'язана з навичками рук. Їхнє мислення, в основному, репродуктивне.
- Активні члени суспільства, діяльність яких має творчий характер, можуть творчо вирішувати його проблеми на основі *категоричного імперативу*: вчиняй так, як ти хочеш щоб вчиняли щодо тебе.
- Друга умова категоричного імперативу: кожна людина повинна бути не лише засобом для здійснення цілей, але й абсолютною ціллю.

Г. Гегель (1770-1831)

- Історія людства є історією держав.
- Кожна держава є втіленням свободи, а різні дії є історією усвідомленої свободи.
- Основою держави є сила розуму, яка здійснює себе як воля.
- Реалізація усвідомленої свободи проходила етапами. Спочатку усвідомлену свободу мала тільки одна людина – деспот, який правив людьми як хотів. На наступному етапі (стародавні греки і римляни) усвідомлена свобода є надбанням багатьох людей, але ще не всіх. Всім людям усвідомлену свободу принесло християнство.
- Вищою формою держави він вважав Прусську монархію.

- Управляти людьми, вважав Гегель, - це не лише благо, але і величезна відповідальність. Людина-керівник буквально спалює себе. Ті, хто їй підкоряється, найчастіше бачать зовнішні сторони керівника, зловтішаються над його хибами. Відомі в суспільстві люди, як правило, є нещасливими.
- Між керівником і підлеглим можуть бути навіть добрі стосунки, але навіть у випадку, коли пан допускає до себе свого слугу останній, здебільшого, шукає в ньому не чесноти, а недоліки, заради того, щоб стати з ним на один щабель. Тому, робить висновок Гегель, найкращими стосунками в системі “управління — підпорядкування” є ті, котрі базуються на основі розумності, *раціональності*.
- Він приходить до висновку, що жінки, як вираз чуттєвого, не можуть бути повноцінними керівниками. Навіть якщо жінка освічена, вона може легко піддатися чарам серця. Коли жінка керує державою, то така держава у небезпеці.

- Гегель відкидав кантівську ідею вічного миру. “Вічний мир – порожні мрії. В мирний час цивільне життя розширюється, усі сфери... і врешті решт людей засмоктує болото, їхні індивідуальні особливості все більше стираються і костеніють. І тому час від часу їх необхідно струшувати за допомогою війни”.
- Суспільно-історична роль війни, її “високе значення полягає в тому, що завдяки їй “зберігається моральне здоров`я народів”. З війни народи виходять не тільки зміцнілими, але й знаходять внутрішній спокій.
- *Війна* за Гегелем – не абсолютне зло чи випадковість, а *необхідне явище* світового суспільно-історичного процесу. Війни виникають там, де вони викликаються природою речей. Причинами війн є “пристрасті правителів або народів, несправедливості тощо”.

Карл Маркс (1818-1883)

- Маркс представляв розвиток людства як послідовну зміну певних історичних етапів, в основі яких знаходиться певний спосіб виробництва (аграрний, індустріальний). Такі етапи названо формаціями (рабовласницька, феодална, капіталістична).
- На зміну капіталістичній формації обов'язково має прийти нова формація – комунізм, яка буде принципово різнитись від всіх попередніх формацій. При комунізмі, вважав Маркс, буде подолано експлуатацію одних людей іншими, людина стане вільною; відбудеться поступове відмирання держави, яка є знаряддям насилля над людиною; буде подолано майнове і соціальне розшарування. Джерелом експлуатації і несправедливості Маркс вважав приватну власність, яка має бути скасована. Замість неї мала існувати суспільна, колективна власність.

Погляди на державу

- Державу Маркс розглядає як знаряддя насилля, як диктатуру певного класу. Але перш, ніж держава відімре (при комунізмі), необхідно, щоб пролетаріат, отримав політичну владу у державі шляхом революції (мирної або збройної). Влада має належати тільки трудящим – пролетаріату, біднішим селянам та трудовій інтелігенції.
- Ідеї марксизму наслідували традиції політичної думки Західної Європи Нового часу (Руссо та ін). Спроби втілення марксизму на практиці – побудувати державу диктатури пролетаріату, в якій скасовано приватну власність, – призвели в деяких країнах до встановлення тоталітарних режимів. Це призвело до різкої критики марксизму як політичного вчення.
- Але роль марксизму і внесок Карла Маркса у розвиток політичної думки недооцінювати не можна. Сучасна європейська філософська і суспільно-політична думка високо цінує К. Маркса, називаючи його ім'я поряд із іменами видатних вчених М. Вебера, Е. Дюркгейма та ін.